

Glimt fra Roltdalens historie

Av LIL GUSTAFSON

I en kilde fra 1700-tallet beskrives næringsforholdene for selbyggene: «Disse haver foruden deres jordbrug Næring af Sagtømmer, Kvernstein at hugge, Tjære at brænde, Kul-, Ved og Malmkjørsel ved Røraas Kobberverk...»

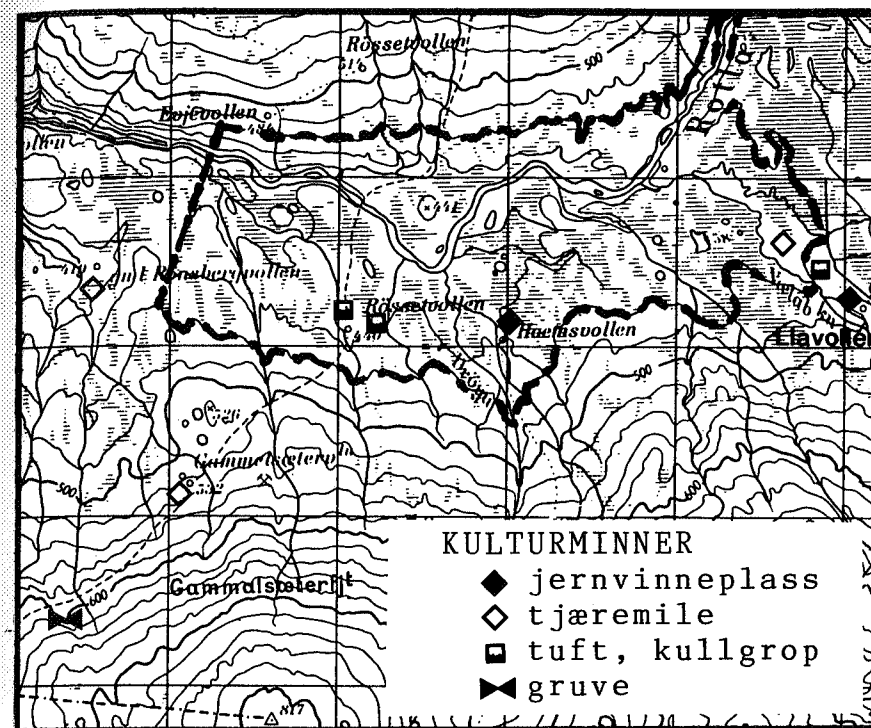
Alle disse ressurser hadde Roltdalen: her var setre – her ble drevet tømmerfløting – her var kvernsteinsbrudd, (de mest kjente ligger lengre nord og vil bli omtalt i en egen artikkel) – her ble brent tjære – og her var gruvedrift. Roltdalen var en viktig del av bygda – og det må vi tro den var langt tilbake i middelalder og jernalder.

En viktig ressurs nevnes ikke i kilden – nemlig myrmalmen. Av den naturlige grunn at denne form for jernproduksjon i dette området forlengst var gått i glemmeboka. Mostadmarka jernverk lå mellom Selbu og Hommelvik, og kom i drift i 1657. Men mer enn 1500 år før moderne smelteverk kom i gang for fullt i Norge, produserte trønderne jern av myrmalm.

Profesjonell jernproduksjon?

I myrene i Roltdalen kan det mange steder observeres et oljeaktig belegg i pyttene, og en rustfarget mønjeliknende masse. Dette er sikre tegn på at det utfelles jernmalm. Og sommeren 1985 ble det funnet flere jernutvinningsanlegg i Roltdalen.

På setra Liavollen ligger tre anlegg av en spesiell type, som for få år siden var ukjent i Norden. De markerer seg som en krans av 3-4 groper omkring en ovn – nå godt overgrodd av gresstorv. Formen har gitt betegnelsen «rosett». De ligger på rekke langs en brink, og i skråningen mot bekken nedenfor er det tett med slagg som er renset ut av ovnene. I et skogholt like ved er det registret flere kullmiler, og kanskje tufter. Arkeologiske utgravninger av slike anlegg på Heglesvollen ved Forra-myrene sør-øst for Levanger, viste at ovnene

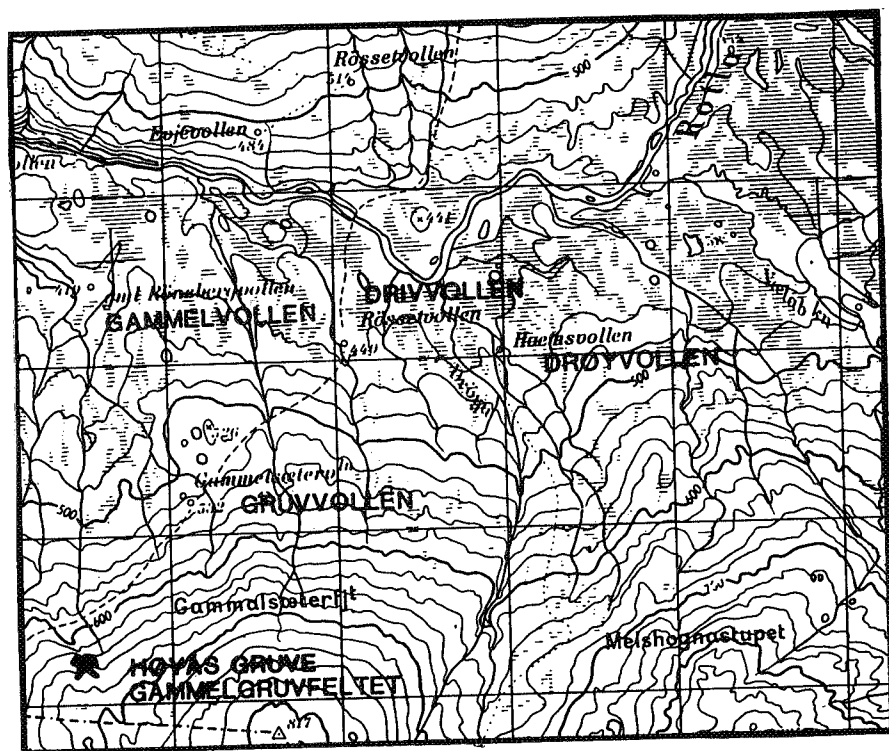
Kartet viser kulturminner registrert i forbindelse med en undersøkelse av aktuelt neddemningsområde sentralt i Roltdalen. Med stiplet strek er vist område som det er aktuelt å demme ned. (Se artikkel om kraftutbygging). Aktuell regulerings høyde 420-460 m.o.h.

her var usedvanlig godt bevart, med fin oppmuring, fóret med leire. Slaggen etter siste brenning lå igjen i ovnene. Gropene omkring har sammenheng med de forskjellige arbeidsoperasjonene i forbindelse med jernframstillingen. Undersøkelsene tyder på at denne typen anlegg var i bruk ca. 0-400 e.Kr., i eldre jernalder, og at det må dreie seg om profesjonell og effektiv storproduksjon av jern, foretatt av spesialister. Kanskje har de samme spesialistene holdt til i Roltdalen?

Jordbruksbygda Selbu, som vokser fram i dette tidsrom, markerer seg ikke spesielt – det er svært få funn fra bygda. Men ett gravfunn merker seg ut. Det er gjort på gården Rønsberg og kan dateres til ca. 400 e.Kr. Det består av et våpensett med sverd, skjold, øks, 2 spyd, og av drakten er det bevart rester av fint vevet tøy og et staselig belte

med sjeldne bronsebeslag. Det kan ikke være tilfeldig at bygdas rikeste og mektigste mann bodde på en gård som ligger ved Rotlas utløp i Nea, tilsynelatende i utkanten av bygda, men nær utmarksområdet. Riktignok vet vi fra middelalderkilder at dette er en god korngård, men det er nærliggende å tenke seg at jernproduksjon har vært et viktig grunnlag for gårdens posisjon. Kanskje har de hatt kontakt med Levanger-høvdingen, som har lånt ut en spesialist?

Ved Hoemsvollen, eller Drøyvollen, er det funnet en jernvinne-plass av en enklere type. Det skal dessuten være funnet slagge ved byggingen av Schultzhytta. Stedsnavn som Blisteråsen og Jernmyrbekken kan vise til jernutvinning. Mye tyder på at området har et interessant materiale til å belyse jernvinnas lange historie.

De navn som brukes lokalt på setrene sentralt i Roltdalen skiller seg fra de som står på turkartet over området. Lokale navn er her påført med store bokstaver.

Fra Liavollen. Jernvinneanlegg markert ved spaden på bildet. Mot nordvest. (LIL GUSTAFSON)

Kobbergruva i Gammelseterfjellet

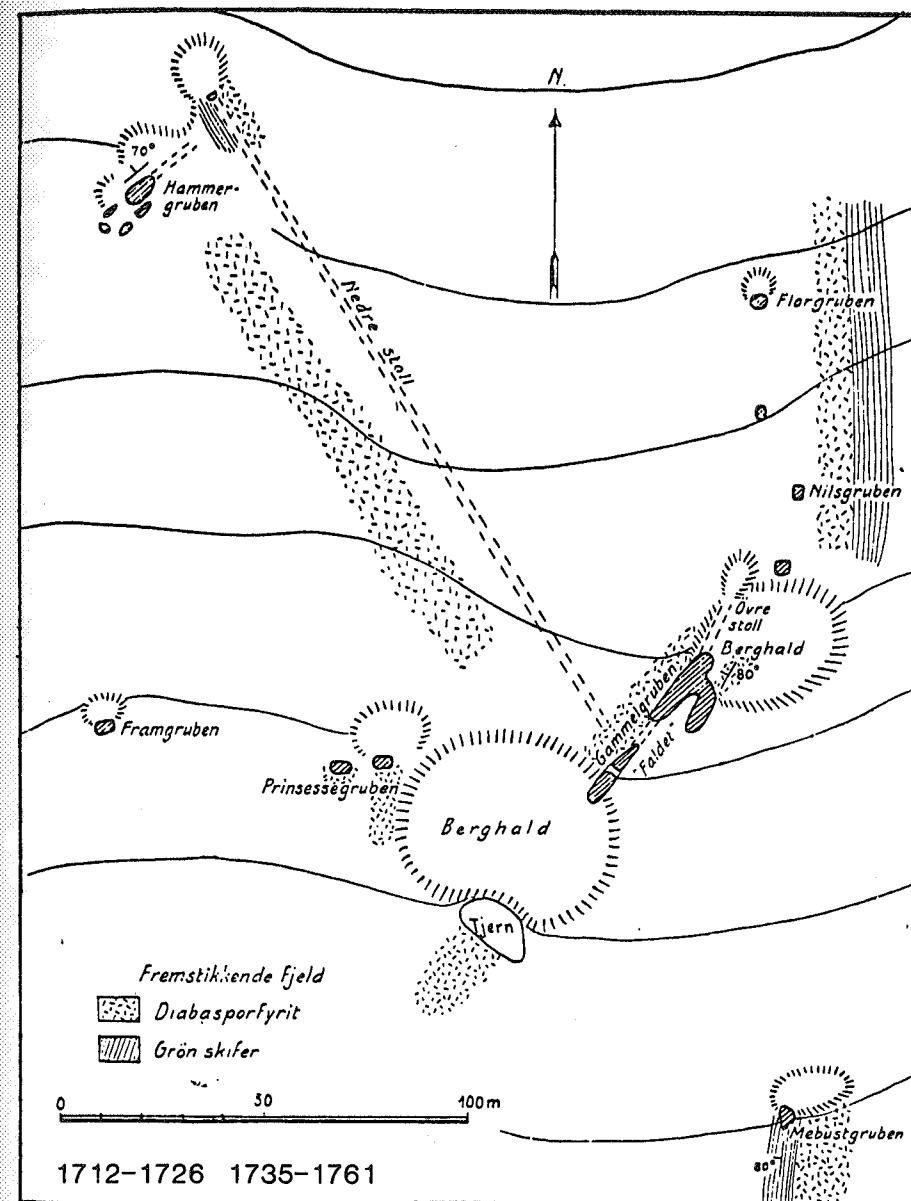
Neste skritt i metallurgiens historie finner vi også i Roltdalen – godt og vel 1.000 år yngre. Følger vi stien til Schulzhytta fra Flora, forbi Hegset over Gammelseterfjellet til Roltdalen, vil vi på det høyeste passere store slagghauger.

Her ligger Gammelgruva eller Høyås gruve, som var i drift – med noe avbrudd – fra 1713 til 1761. Her ble det arbeidet året rundt, og vi kan knapt forestille oss hvordan det var vinterstid, på 720 m.o.h. Det ble bygget bolighus, smie, stall, fôrhus og kullhus. 30 mann hadde 50m² til disposisjon. Gruva var overbygget, 12 m i diameter, under gikk hest og kjørekar i en evig rundgang for å trekke de tunge malmkurvene oppover gruvesjakt. 2 dager tok det å kløyve eller kjøre en tønne malm til smelteovnen ved Mølnåa, om været var lagelig. 2 ort fikk de for arbeidet. Smelteovnen kom i drift først i 1716/17.

Ovn fra jernutvinningsanlegg av rosettypen på Heglesvollen i Levanger. Den er gravd ca. 1 m ned i bakken, veggene består av heller og mindre stein og har vært foret med leire. Kransen av stein rundt åpningen har trolig vært fundament for en oppbygd sjakt over ovnen. I ovnen lå det igjen 55 kg slagg etter siste brenning. I skråningen nedenfor ovnen lå det tonnevis av slagg som var raket ut etter tidligere brenninger. Denne type anlegg er foreløpig bare kjent i Trøndelagsområdet og har vært i bruk ca. 0-400-tallet e. Kr. Vi tror samme ovnstype har vært benyttet til jernproduksjon på Liavollen i Roltdalen.

Med spesialistene og arbeiderne som strømmet til, kom friske pust fra den store verden til den nokså stillestående bygda. Men det var mange selbygger som arbeidet i gruva og smeltehytta – og hele bygda var med på å skaffe ved og kull og kjøre malm. Mye strev og slit – og det skjedde ulykker – men bøndene fikk en kjærkommen inntekt. Drifta ved gruva var imidlertid problematisk – smeltehytta gikk med underskudd. Da det ble funnet nye, rike malmleier i Meråker, fikk det stor betydning, spesielt Lillefjell gruve som kom igang i 1760.

Høyås gruve eller Gammelgrubefeltet. Terrenget heller sterkt mot nord. (Fra Selbu i fortid og nåtid. Red.: K. Haarstad 1972).

Det var lang veg å frakte malmen til smeltehytta i Selbu, og verket så seg ut Stormoen øverst i Roltdalen som en høvelig overnattingssjass.

Bøndene protesterte heftig. To bønder setret på Stormoen, og i området omkring setret og havnet «dend hele almue». Allikevel ble Stormoen i 1756 overlatt til kobberverket, og 4 stuer ble satt opp til bruk for gruvearbeiderne. Flere familier bodde her året rundt. I 1801 var her 5 familier med 22 mennesker. Schulzhytta ligger på tradisjonsrik grunn!

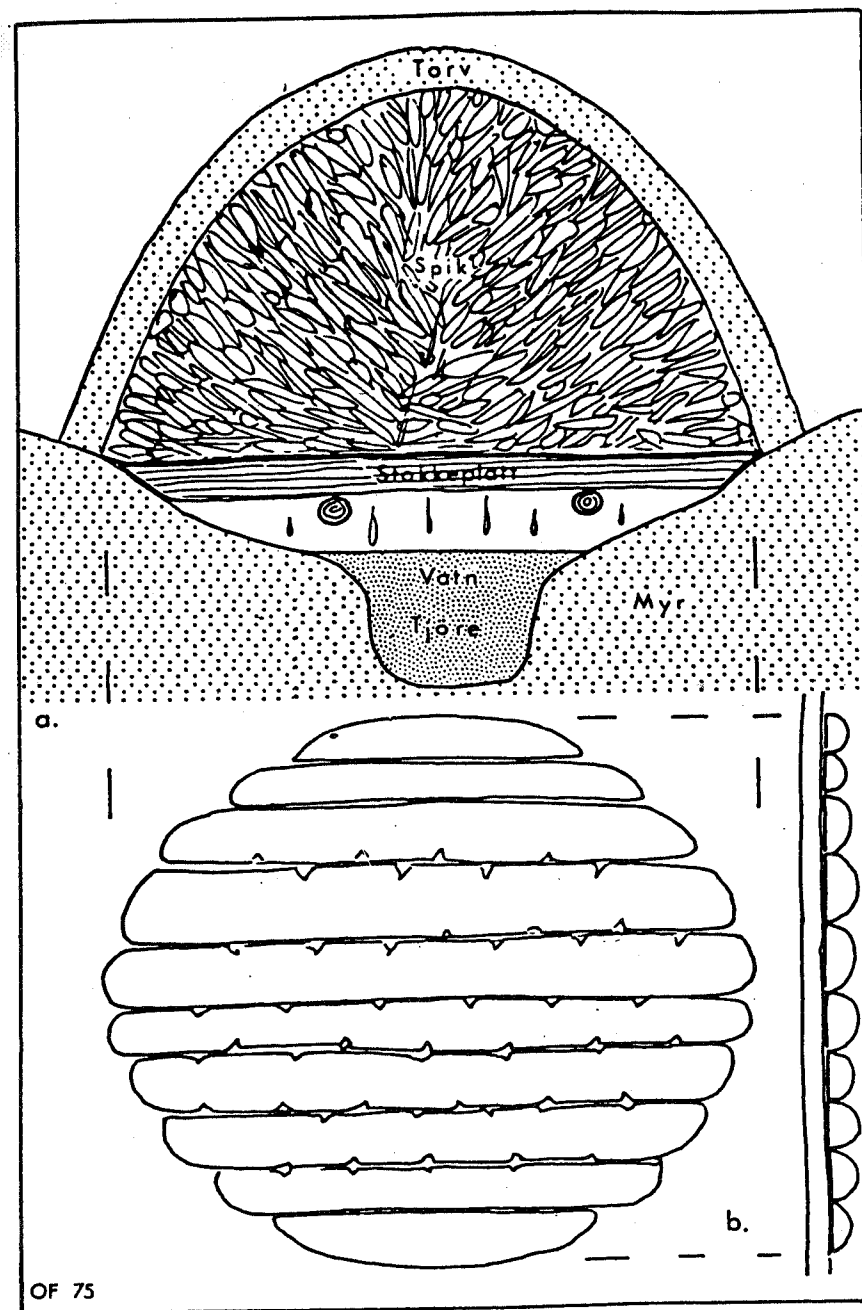
Men Selbu smeltehytte ble nedlagt i 1799. Driften måtte opphøre på grunn av konkurransen fra nye smelteverk som var bygget i Meråker og Tydal. De gyldne tider var forbi. Det var da produsert over 1.000 tonn kobber i Selbu.

Trønderske tjæremiler

Mange skriftlige kilder beretter om bruken av Roltdalen i eldre tid, vi har nevnt én innledningsvis. I en annen kilde fra 1700-tallet forteller et vitne i rettsaken som avgjorde om Roltdalen var statsalmenning, at bøndene fra Øverbygda fra gammel tid hadde brukt dalen som bygdealmenning til «deris Sætter, Fæbed og Fædrift samt Enge og Myrsletter med tiere og Tømmerhugster...» Her skal vi feste oss ved uttrykket «Myrsletter med tiere», som sannsynligvis må bety at de la tjæremilene i myra. Dette er en spesiell teknikk som hittil bare er kjent i Sør-Trøndelag og de nærmeste bygder.

I Roltdalen er det ganske riktig funnet slike miletuffer, ved Liavollen og ved Gammelvollen eller gml. Rønsbergvollen.

I myra ble det gravd en grunn grop med diameter 3-6 m, med en dypere grop i midten. Kantene ble tekket med nevet. Over gropa ble det lagt en platting av halvkløyvde stokker, og mila bygd opp av tyrispik og dekket med torv. Mila kunne brenne opptil en uke. Tjæra rant mellom stokkene ned i gropa. Fordelene med denne type mile var bl.a. at tjæra ble sortert i vannet, slik at den letteste og fineste til medisinsk bruk ble liggende øverst. De var dessuten enkle å lage, og vannet hindret mila i å ta fyr. I dag kan vi finne tuftene etter slike miler synlige som mer eller mindre gjengrodde myrpytter. Undersøker vi den lave vollen rundt, vil vi finne rikelig med kull – dette var godt smikull – og stikker vi en spiss stang i pytten, vil vi oftest kunne kjenne plattingen. Dateringer viser at denne teknikken var kjent tilbake til tidlig middelalder, og var i bruk helt opp til 1800-tallet.

Prinsippskisse av ei tjæremile i myr. (Fra Miletuffer og reiskapar frå tjærebrenning i myr. O: Farbregd 1977).

Seter og gård

I dag er det setrene som markerer seg tydeligst av minnene etter menneskenes bruk av dalen. Vollene ligger som spredte, grønne lysninger i skogåsene. Etter den omfattende setringen vi kjenner fra de siste hundreårene, hvor «nesten hver Flæk» i Roltdalen som var tjenelig til seter var i bruk, er nå gjengroingen forlenget igang. Men noe beite nyttes fremdeles av ungdyr – og mulighetene ligger der for fremtidig bruk...

Stien til Schulzhytta som passerer Gammelgruva og Roltdalen, krysser en slik gammel setervoll i Bangsetlia nordøst for Flora og Heggset. Setra heter Heggsetvollen og ble visstnok nedlagt i forrige århundre. Fremdeles kan vi se tydelige spor etter ryddet mark og steingjerder, og stien går tvers igjennom tuften etter selve seterhuset: et 7 m langt to-roms hus med ildsted i østre del, bygget på solide storstein.

Dagens bygd var ryddet allerede i vikingetid, for vel 1.000 år siden, og vi må regne med at det var behov for utmarksbeiter dengang som i nyere tid. Kanskje vil vi ved nøye leting kunne finne vikingetidens setervoll i Roltdalen. I allefall middelalderens.

Befolkningsoverskuddet i høymiddelalderen presset bosetningen til de mest marginale områder for gårdsdrift. Etter Svartedauen var det utkantene som ble lagt øde for godt. Her vil vi kunne finne middelalderens gård inntakt, med tufter og åkre. Sagn og tradisjon forteller at Roltdalen var ryddet og bygd før Svartedauen. Historikeren Kjell Haarstad antar at det kan være flere ødegårder fra denne perioden i dalen, kanskje ligger det slike fossile gårder på Grava, Gråsten og Heståsen? Navnet Bangsetlia viser til en forsvunnet gård Bangset. Undersøkelser vil kunne vise om noen av dagens setre har gjennomgått en utvikling fra seter til gård til seter.

Samer i dalen

Et sagn forteller at en same er selbyggenes stamfar. Han kom vandrende gjennom bygda som var lagt øde etter Svartedauen, bare en jente hadde overlevd. De slo seg sammen og fikk mange etterkommere.

Idag er Roltdalen del av det sør-samiske reinbeitedistrikt. Skriftlige kilder kjenner vi tilbake til 1600-tallet – de forteller om konflikt og samarbeid mellom to ulike kulturer og tilpasninger. Det er lite vi

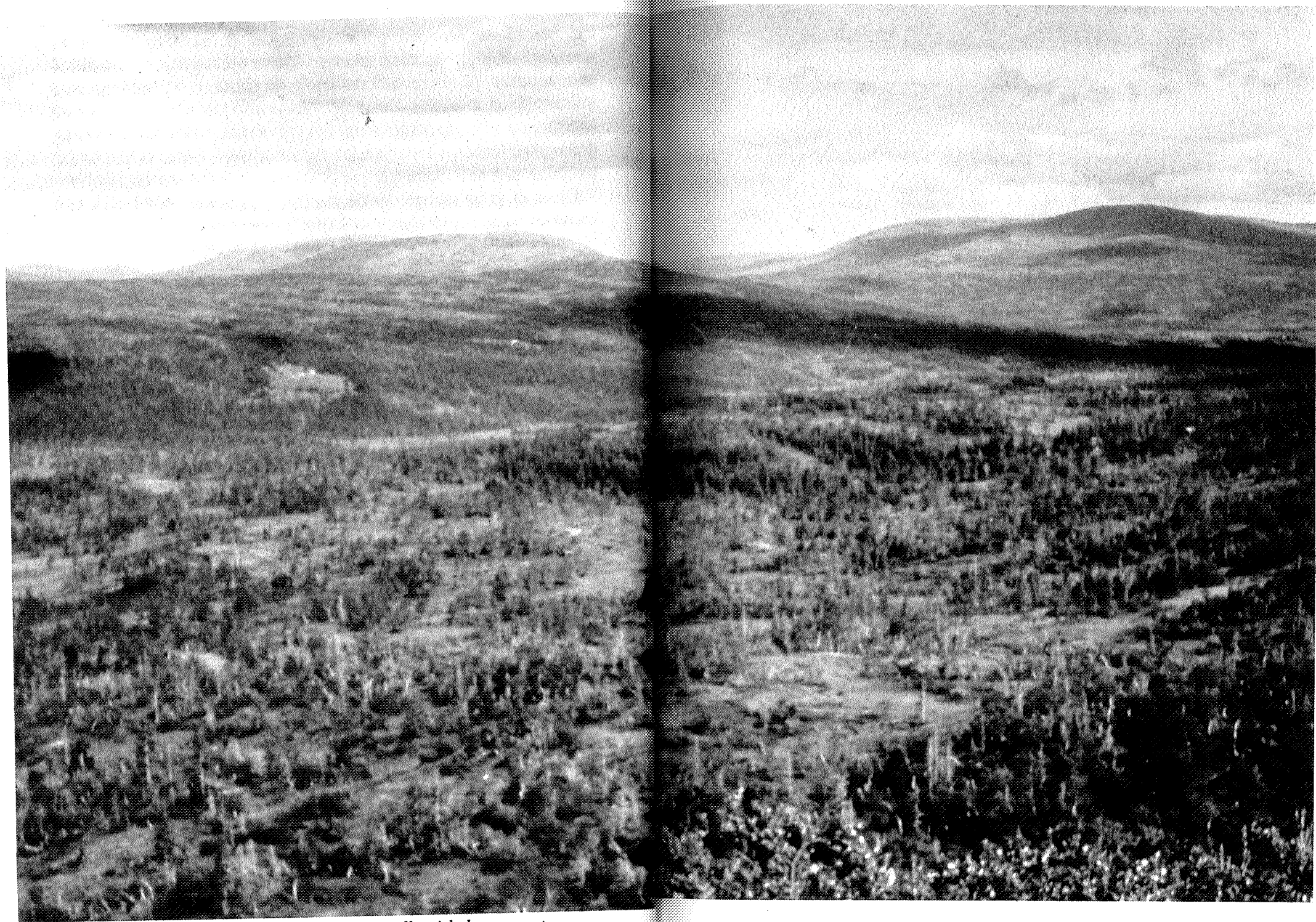
kjenner til av sør-samisk historie utover de skriftlige kilder, vi mangler arkeologiske undersøkelser. Det er opplysninger om samiske gammetufter på flere setervoller i Roltdalen, og om samiske kulturminner i andre deler av dalføret. De samiske vår- og høst-boplassene, gieddi, ble lagt i skogsområder. Her ble det kraftig gressvekst fordi reinen gjødslet og rotet opp jorda. Kanskje har bøndene lagt sine setre på gamle samiske boplasser?

Dette er et av mange dunkle kapitler i historien. Roltdalens jord rommer mange spor som kan kaste lys over dem.

Litteratur

- Birkely, Hartvig 1985: Registreringer av samiske kulturminner i Garbergelva og Roltdalen for samlet plan. Utrykt rapport.*
Farbregd, Oddmunn 1977: Miletufter og reiskapar frå tjørebrenning i myr. Norsk Skogbruksmuseum. Årbok nr. 8. Elverum.
Farbregd, O., Gustafson L., Stenvik L. F. 1985: Tidlig jernproduksjon i Trøndelag. Viking 1984. Oslo.
Haarstad, Kjell, red. 1972: Selbu i fortid og nåtid. Selbu.
Rolseth, P. D. 1947: Stormoen som gruveby. T.T.'s årbok 1946 og -47. Trondheim.

LIL GUSTAFSON, arkeolog, født 1941. Hun har bl.a. arbeidet med kulturminnevern i Samlet plan for vassdrag med feltareide i Trøndelag. Hun har vært med i styret i Sør-Trøndelag Naturvernforening, og arbeider ved UNIT-Muséet, arkeologisk avdeling.

Roltdalen i det fjerne, sett mot øst-nordøst. Eyjevollen i bakgrunnen t.v.